

IR-RUMANI (3)

Fdalijiet ta' żmien ir-Rumani

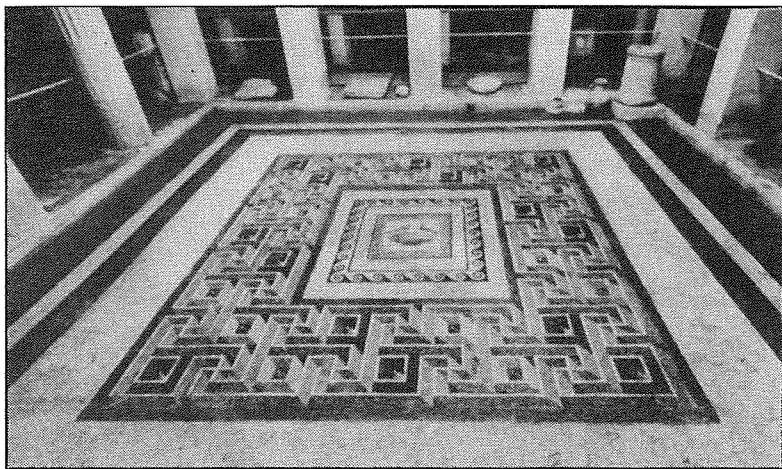
Il-belt kapitali ta' Malta baqgħet l-istess wahda li kienet fi żmien il-Puniku, imma li r-Rumani semmew Melita. Is-swar ta' din il-belt kienu jwasslu sa hdejn il-knisja ta' San Pawl fir-Rabat (Malta). Din il-knisja hija mibnija fuq il-foss tal-belt l-antika Melita. Wiehed għadu jista' jilmah il-fdalijiet ta' dan il-foss. X'aktarx li d-dahla prinċipali tal-belt rumana kienet tinsab f'dawn l-inhawwi. It-tul tas-swar li kienu jdawwru l-belt kien ta' aktar minn 4.02 kilometri. Ftit li xejn għadu jidher minn dan il-hajt. Il-kobor tal-belt gie mċekken għall-qies tal-lum mill-Gharab biex ikunu jistgħu jiddefendu ahjar is-swar.

Bosta fdalijiet ta' xehta rumana ġew misjuba jew innotati matul iż-żmenijiet minn persuni bħall-Konti Giovannantonio Ciantar u Annetto A. Caruana. Dan ta' l-ahhar isemmi li hafna mill-oġġetti kienu għadhom jidhru fis-seklu dsatax fil-misrah ta' quddiem il-Katidral tal-Imdina. Illum kważi ma' baqa' xejn għajr għal xi sejbiet żgħar li jinsabu għall-wiri fil-Mużew tal-Antikitajiet Rumani (Villa Rumana) ir-Rabat. Fost l-affarijiet insibu kolonni tal-irham, kapitelli ta' stil Joniku u figura bla ras ta' ġisem imlibbes ilbies ruman għolja madwar 1.21 metri.

Instabu hafna rovini ta' djar rumani, imma l-aktar wahda importanti hija d-dar Rumana li tinsab barra l-hitan tal-Imdina (hdejn id-dahla tal-Griegi), magħrufa bhala l-Villa Rumana. Peress li d-dar kienet tinsab fil-belt din riedet tissejjah *domus* u mhux villa. Originarjament kienet tokkupa l-parti ċentrali tal-belt Melita. Din id-dar giet misjuba u skavata fl-1881.

Matul l-iskavi nkixfu pavimenti tal-mużajk kulurit ta' ġmiel u sengħa liema bħalhom. Parti mill-arkitettura tal-bini (fil-*peristilium*) instabet f'kundizzjoni tajba hafna u giet restawrata. Inbnew diversi kmamar biex jiproteġu l-mużajk. Dawn l-istess kmamar illum iservu ta' mużew ta' din id-dar rumana. Is-sit kompli jigi skavat bejn l-1920 u l-1924 meta nkixfu aktar djar tal-belt antika rumana Melita, u hargu wkoll fil-berah partijiet minn toroq ta' dak iż-żmien. Dawn il-fdalijiet jagħmlu parti mill-kumpless kollu li hemm fuq in-naħa ta' wara tal-mużew tad-dar rumana.

Fl-1929, Sir Temi Zammit skava sit iehor ta' żmien ir-Rumani f'Għajn Tuffieħa. Din kienet dar tal-kampanja li kellha magħha kumpless ta' banjijiet. Il-mużajk li nstab f'din il-villa rumana, li kien xogħol fin maħdum mill-biċċiet tal-irham kuluriti (*tesserae*), bħal dawk li nsibu fid-dar rumana tar-Rabat, juru li s-sidien tad-djar kienu nies tat-tajjeb li setgħu jibnu din il-kwalità ta' bini b'ċertu gosti fini hafna. Ftit baqa' x'wiehed jara mill-villa ta' Għajn Tuffieħa, imma l-parti l-kbira tal-banjijiet għadhom ippriservati tajjeb. Immaginaw ftit: kien ikollhom il-*piscina* (*swimming pool*), it-*tepidarium* (banju bl-ilma fietel) u l-*frigidarium* (banju bl-ilma kiesah). Dawn kienu kollha miksija bil-mużajk; kien hemm kmamar fejn ibiddu u naturalment is-sistemi tad-drenagg, kif ukoll fran fejn

Paviment tal-mużajk (Dar Rumana, Rabat, Malta)

kienu jsahhnu l-ilma u kif kienu jippumpjawh għall-banjijiet: il-*calidarium*.

Fl-1915, Sir Temi Zammit flimkien ma' Prof. T. Ashby skavaw Villa Rumana oħra f'Ta' Kaċċatura, hdejn Borg-in-Nadur u Għar Dalam, f'Birzebbuġa. Sfortunatament dawn il-fdalijiet thallew jaqgħu f'idejn il-vandali u llum ftit baqa' x'wiehed jara. Li fadal hija ġiebjja kbira li serviet għall-ilma tal-istess villa.

Imbagħad insibu villa oħra f'San Pawl Milqi. Din kienet skavata mill-Missjoni Arkeoloġika

Taljana mill-Università ta' Ruma. Skond it-tradizzjoni, din kienet il-villa li fiha, fis-sena 60 wara Kristu, San Pawl kien milqugh mill-gvernatur ta' Malta, San Publiju. Din il-villa tas-seklu tnejn qabel Kristu kienet tintuża għall-attività agrikola. Fil-fatt, mill-oġġetti li nstabu fiha, bhal numru ta' stringituri taż-żebug, għodda li biha kienu jagħsru ż-żebug, kif ukoll inħasi kbar fejn iż-żejt kien jithalla joqgħod, jidher li din il-villa kienet kumpless għall-produzzjoni taż-żejt taż-żebug. Fiz-Żejtun, fejn illum hemm l-iskola sekondarja tal-bniet, ġie nnotat li

kien hemm l-istess attività fi żmien ir-Rumani.

Numru ta' torrijiet f'forma ċirkulari ta' żmien ir-Rumani, u li llum huma fi stat hażin hafna ta' preservazzjoni, instabu f'diversi postijiet ta' Malta, bhal Tal-Ġawhar qrib Hal Safi, Ta' Wilġa qrib l-Imqabba, Ta' Ċieda fl-Imnsierah, u f'Bingemma nsibu Tas-Santi u Ghajn Klieb. Minn dawn kollha torri wiehed biss ġie investigat, dak Tal-Ġawhar, l-aktar li kien fi stat tajjeb ta' preservazzjoni. L-iskavi juru li dawn il-binjiet kienu wżati fit-tielet seklu wara Kristu għad-difiża tal-Gżira.